

MAHZENÜ'L-ESRÂR'IN UYGUR HARFLİ ALİ ŞAH BAHŞI NÜSHASI ALİ ŞAH BAHŞI'S COPY OF MAKHZAN AL-ASRAR IN UYGHUR LETTERS

SERKAN ÇAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature
serkancakmak@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-0632-5861>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-66, Eylül - September 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 05.05.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 28.08.2019

Sayfa-Pages : 331-354

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4226>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/atauni/taed>

This article was checked by

 iThenticate

MAHZENÜ'L-ESRÂR'IN UYGUR HARFLİ ALİ ŞAH BAHŞI NÜSHASI
ALİ ŞAH BAHŞI'S COPY OF MAKHZAN AL-ASRAR IN UYGHUR LETTERS

SERKAN ÇAKMAK

Öz

Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına Türkçe ilk nazire Haydar Tilbe adıyla tanınan şair tarafından yapılmıştır. Mahzenü'l-Esrâr'a aynı ad ve vezinle nazire yazan Haydar Tilbe klasik öncesi dönem Çağatay şairidir. Haydar Tilbe'nin Çağatayca kaleme aldığı Mahzenü'l-Esrâr mesnevisinin kayıp olduğu bilinen ve Uygur harfleriyle Ali Şah Bahşı tarafından istinsah edilen nüshası, bu çalışmanın temel konusudur. Bu çalışma bir giriş ve iki ana başlıktan oluşur. Yukarıda ifade edilen asıl konu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Asıl konuya geçilmeden önce çalışmanın girişinde, Fars edebiyatı şairi Nizâmî-i Gencevî, eserleri, Mahzenü'l-Esrâr mesnevisi hakkında genel bilgiler verilmiş ve Türk edebiyatındaki tesirine değinilmiştir. Bu tesirin ilk yansıması olan Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-Esrâr isimli naziresi, çalışmanın birinci kısmında şekil, içerik, müellif ve nüshaları bakımından ele alınmıştır. Burada daha önce Mahzenü'l-Esrâr üzerine yapılan yayınlarda hiç bahsedilmeyen Arap harfli bir nüshası da tanıtılmıştır. Bütünüyle Ali Şah Bahşı nüshasına ayrılan ikinci bölümde, öncelikle nüshanın çok detaylı bir tavsifi yapılmıştır. Ardından nüshanın yazım özelliklerinden bahsedilmiş ve ifade edilen yazım hususları dikkate alınarak nüshanın ilk bölümünün yazı çevirimi yapılmıştır. Sonuç ve değerlendirme kısmında çalışma boyunca ulaşılan kanaatler ve tespitler ifade edilmiştir. Nüshadan bazı sayfaların fotoğrafı çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahzenü'l-Esrâr, Haydar Tilbe, Ali Şah Bahşı, Uygur harfleri

Abstract

First Turkish nazire for Nizâmî's Makhzan al-Asrar was written by poet Haydar Tilbe. Haydar Tilbe, who wrote a nazire for Makhzan al-Asrar with the same name and meter, was a Chagatai poet from the pre-classical period. Main subject of this study is the lost copy of Makhzan al-Asrar written by Haydar Tilbe in Chagatai (Turkic), which was transcribed with Uyghur letters by Ali Şah Bahşı. The study consists of an introduction and two main parts. The abovementioned main topic is discussed in the second part of the study. Before discussing the main topic, the study provides a general information about the Persian poet Nizami Ganjavi, his works and his masnavi Makhzan al-Asrar, and his influence on Turkish literature. As the first reflection of such an influence, Haydar Tilbe's nazire Makhzan al-Asrar is examined in the first part of the study in terms of form, content, writer and the copies. The study introduces a copy written in Arabic letters which has never been mentioned in the publications on Makhzan al-Asrar before. Dedicated entirely to the copy by Ali Şah Bahşı, the second part provides a detailed description of the copy. Then, orthographic features of the copy are explained and its first part is transcribed with respect to the aforementioned writing points. The conclusion and evaluation parts present the findings and assessments made throughout the study. Also, photos of some pages from the copy are attached to the end of the study.

Key Words: Makhzan al-Asrar, Haydar Tilbe, Ali Şah Bahşı, Uyghur alphabet

Giriş

Nizâmî-i Gencevî, yaklaşık 35.000 beyitten oluşan beş mesnevisiyle hamse¹ türünün Fars edebiyatındaki kurucusu ve en iyi temsilcilerinden biri kabul edilir. *Mahzenü'l Esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* (*Behrâmnâme*) ve *İskendernâme*² adlarındaki beş mesneviden oluşan hamsesi, Türk ve İran edebiyatlarında büyük bir tesir yaratmış, pek çok şair Nizâmî'nin mesnevilerine farklı veya aynı adlarla nazireler yazmıştır (Kantar 2007: 183, 184).

Hamse içerisindeki mesnevilerden ilk yazılanı Mahzenü'l Esrâr'dır. Bu mesnevi aruzun “müfteilün / müfteilün / fâilün” vezniyle kaleme alınmıştır. Erzincan'da hüküm süren Mengüçük hanedanından Fahreddin Behram Şah'a ithaf olunan eserin yazılış tarihiyle ilgili nüshalarda farklı kayıtlara tesadüf edilse de Behram Şah'ın saltanat yılları göz önüne alındığında bazı nüshalardaki 570 (1174) veya 572 (1176) yılları çoğunlukla telif tarihi kabul edilir (Ateş 1964: 322; Kantar 2007: 184). Nizâmî, Mahzenü'l Esrâr'ı kaleme alırken Gazneli Senâî'nin Hadikatü'l-Hakîka adlı tasavvufi mesnevisinden ilham almıştır. 2400 beyitten oluşan mesnevide; münacat, naat ve Behram Şah methiyesinin ardından “makale” başlığını taşıyan yirmi bölüm yer alır. Çeşitli ahlaki konuları içeren her bir makalede fikirleri destekleyecek mahiyette küçük hikâyelere yer verilir (Ateş 1964: 322).

İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da büyük bir ilgiye mazhar olan *Mahzenü'l Esrâr*'a hem Doğu hem de Batı Türkçesiyle birçok nazire yazılmıştır. Eseri nazire ve tercüme yoluyla Türkçeye ilk aktaran, Çağatay şairi Haydar Tilbe'dir. Türkî-gûy (Türkçe söyleyen) unvanıyla meşhur Haydar Tilbe'nin Nizâmî ile aynı adı taşıyan mesnevisi, hacim bakımından aslından oldukça küçüktür. Söz konusu nazirenin üçü Uygur ve on dördü Arap harfli toplam on yedi nüshası bulunmaktadır. Eldeki çalışmanın konusu olan Berlin'deki Uygur harfli nüshaya geçmeden eser ve müellifi Haydar Tilbe ile eserin nüshaları hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. Mahzenü'l-Esrâr

a. Eserin Şekil Özellikleri ve İçeriği

Öncelikle eserin, Nizâmî'nin ilk mesnevisi *Mahzenü'l Esrâr*'a yazılmış bir nazire olduğu yani ilhamın söz konusu eserden alındığı müellifin aşağıdaki dizelerinden anlaşılır:

*“Ol kişi koyğay çü Nizâmî bu genc
Kim yığa bilgey güher-i dest-i renc*

*Min ki bişürdüm bu lezîz âşnı
Şeyh Nizâmîdin alıp çâşnî*

¹ Mesnevilerinin ölümünden sonra bir araya getirildiği mecmuaya “Hamse” denilmesi nedeniyle bu türün başlangıcının Nizâmî'ye kadar gitmediği düşünülür (Ateş 1964: 321).

² İskendernâme mesnevisi, Şerefnâme ve İkbálnâme adlı iki bölümden oluşur. Bu bölümlerin bir kitap halinde yer aldığı çok az yazma nüsha bulunması, İskendernâme'nin sonradan ikiye bölündüğünü düşündürür (Ateş 1964: 321).

*Şeyh Nizâmî demidin cân tapıp
Ma'nîsîdîn yarlıg u ferman tapıp*

Eserin yalnızca adı değil aynı zamanda vezni (müfteilün / müfteilün / fâilün) de Nizâmî'nin mesnevisiyle aynıdır. Eser, tevhid, naat, söz hakkında, Sultan İskender'in methi, telif sebebi bölümleriyle başlar. Buradan itibaren Nizâmî'nin mesnevisinden farklı olarak önce bir hikâye aktarılır ardından onunla ilgili bir makale sunulur³. Nizâmî'nin eseri yirmi makale ve hikâyeyi içerirken Haydar Tilbe'nin mesnevisinde on temsil ve on makale yer alır. Eserdeki hikâyeler Nizâmî'nin temsillerinden tamamen farklıdır. Bir kısmı Türk tarihinden alınan Timur Big ve Sultan Mahmud gibi hikâyelerdir (Gözütok 2008: 5).

Eserde; iyilik, doğruluk, satıcıların dürüst davranması, insanın ve sözün kıymeti, kahramanlık, el açıklığı, zamandan şikâyet, nefis terbiyesi gibi ahlaki konular dile getirilir.

b. Eserin Müellifi: Haydar Tilbe

Tarihî kaynaklardaki Haydar Tilbe, Mevlana Haydar, Mîr Haydar-ı Meczûb, Mevlânâ Haydar-ı Türkî-gûy, Haydar Harezmî adlarının aynı kimliğe işaret edip etmediği hususu tartışmalıdır. Ancak bu tartışmaları gündeme getirmek ve değerlendirmek, çalışmanın sınırlarını aşacağı için burada yalnızca eserde müellifin kendisi hakkında ifade ettikleri ile tarihî kaynaklarda yukarıda zikredilen isimler hakkında verilen bilgilere yer verilecektir.

Mahzenü'l-Esrar mesnevisinde şair kendi adını üç yerde belirtir. Aşağıdaki beyitlerin her üçünde de müellif adını yalnızca “Haydar” olarak anar:

*“Tuttı cihân zezeme-i Haydarî
Toldı şadâ günbed-i nilüferî*

*Dünyâda çün Haydar-i şâhib-hüner
Kim çavadı munça tükenmes güher*

*Suga balıg otga semender kirek
Gamga muhib derdga Haydar kirek”*

Müellif akli dengesinin bozuk olduğunu eserindeki şu dizelerle ifade eder:

*“Yolga kadem urma ki bî-gâne sin
Silsile tipretme ki divâne sin*

*Tilbeligim tuttu dimağım yolın
Tolğadı bu nağme kulağım çolın”*

Müellif eserini Timur'un torunlarından İskender bin Ömer Şeyh Mirza adına yazmıştır. Aşağıdaki dizeler İskender Mirza'nın adından ve özelliklerinden bahsedildiği methiye bölümünden alınmıştır:

³ Nizâmî'nin mesnevisinde önce makale sonra hikâye sırası takip edilir.

*“Pādşeh-i İskender-i Dârâ-ḥaşem
Dāver-i devrân şeh-i şāhib-kerem*

*Mülk eyesi Barlas umağlık Kıyat
Sāye-i ḥaḳ mazhar-ı zāt u şifāt”*

Mahzenü'l-Esrâr'da müellif hakkında adının Haydar, akli dengesinin bozuk olduğu bilgileri yanında eserini Timur'un torunu İskender Mirza adına yazdığı bilgilerine ulaşılır.

Mahzenü'l-Esrâr'ın müellifi olabilecek “Haydar” isimli şairlerden bahseden tarihî kaynaklar; Devletşah Semerkandî'nin *Tezkiretü's-Şuarâ* (1487), Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* (1491) ve *Muhâkemtü'l-Lugateyn* (1498) adlı eserleridir. Bu kaynaklarda müellif hakkında sunulan bilgiler oldukça sınırlıdır (Gözütok 2008: 2-3). Öyle ki adı geçen kaynaklardan yalnızca *Tezkiretü's-Şuarâ*'da *Mahzenü'l-Esrâr*'ın adına rastlanır. Alî Şîr Nevâyî tarafından yazılan kaynaklarda adı Haydar olan şairlerden hiçbirinin *Mahzenü'l-Esrâr* isimli bir eserinden söz edilmez.

Devletşah, tezkiresinde İskender Mirzâ'nın nedimlerinden biri olan ve yemekler hakkında şiirler söylemekle maruf Ebu İshak-ı Şîrâzî'den bahsettiği bölümün sonunda İskender Mirzâ'yı anlatırken Mevlana Haydar adlı bir şairin Nizâmî'ye ait *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisine İskender'e ithafen bir nazire yazdığını şu sözlerle ifade eder: “Sultan İskender zamanında Acem Irak'ında ve Fars'da yaşayan âlimlerden biri Muînu'd-dîn Nantanzî'dir. İlimde zamanın yegâne âlimi idi. Bu İskender'in hâllerini ve tarihini yazardı. Fâzıl ve şairlerden Mevlânâ Haydar da kuvvetli bir şair idi. Türkçe ve Farsça güzel şiirler söylerdi. Emîr-zâde İskender'e ithâfen Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına Türkçe bir nazire yazmıştır.” (1967: 55).

Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı eserinin yedinci meclisinde dördüncü sırada Sultan İskender-i Şîrâzî'den bahseder. Bu zat, Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı kendisine ithaf ettiği İskender Mirzâ'dır. Nevâyî, Sultan İskender'i anlatırken: “Mevlânâ Ḥaydar-i Türkî-güy anıñg mâdihi ikendür.” (Nevâyî 2015: 193) ifadesiyle Türkçe şiir söyleyen Mevlana Haydar adlı bir şairin ona methiye yazdığını bildirir. Buna ek olarak her ne kadar *Mahzenü'l-Esrâr* adı, *Mecâlisü'n-Nefâyis*'in bu kısmında geçmese de eserden bir beyit, Nevâyî tarafından örnek olarak alınmıştır: “Bu anıñg mesnevîsidin durur kim: Himmet ilidir yed-i beyzâ digen / İr nefesidür dem-i 'isâ digen”⁴ (Eraslan, 2015: 193).

Mecâlisü'n-Nefâyis'in ikinci meclisinde ise Nevâyî, “Mir Haydar-ı Meczûb” adlı bir şairden şu ifadelerle bahseder:

“Dervāze-i Ḥoşniñg taşıda Mir Faḫr-yābî mezarı başıda sākin irdi. Yigitlikde zāhir ‘ulūmın tekmiñ kılıp irdi. Hem-ol vaḳtda aña cezbe yitişti kim ‘aḳlı zayıf boldı. Gāhî ki öz ḫālīga kilse irdi, ‘ulūm bahsın ‘ulemā bile andaḳ kıılır/ irdi kim barça müselleme tutar irdiler. Müvecceh sözleydürgenniñg arasıda sözi perişān bolur irdi. Ve ḫayālî cunūn vaḳtı ḫātemü's-saltanalıkğa rāsîḫ bolup irdi. ḫalkıñı öz nökerlikige da‘vet kıılıp ḫurūc kıılır sözin aytur irdi. Nazmda ḡarib ebyāt vāḳi‘ bolur irdi. ...” (Eraslan, 2015: 36).

⁴ *Mahzenü'l-Esrâr*'daki beyit için bk. Gözütok, 2008: 74; Goca, 2000: 36.

Nevâyî, *Muhâkemtü'l-Lugateyn*'de Timur döneminden (1370-1405) Şahrüh döneminin (1409-1447) sonlarına kadar Türkçe şiir yazar şairlerin ortaya çıktığını ifade eder. Bu ilk Çağatay şairleri arasında Haydar Harezmi adında bir şairi de anar: “*Ammâ Sultân-ı Şâhib-kırân Timür Kürgen zamânıdın ferzend-i halefî Şahrüh Sultânıning zamânıning âhırığaça Türk tili bile şu'arâ peydâ boldılar ve ol-Hazretning evlâd u ahfâdın hem hoş-tab' salâhini zuhûrga kildi. Şu'arâ Sekkâkî ve Haydar Harezmi ve Atayî ve Muķimî ve Yakînî ve Emîrî ve Gedâyî dikler.*” (Barutçu Özönder 2011: 188).

Haydar Tilbe, *Mahzenü'l-Esrâr* naziresi dışında Sekkâkî'nin “Niçe kılğay köngül mülkin esîr ol Türk-i gâret-ger” matlalı kasidesine de otuz beyitlik bir nazire yazmıştır. “Alur könglümni bir dildâr-ı şüh-ı şeng-i sîmîn-ber” matlalı bu kasidesi (Gözütök 2008: 5-6), Tahran'da bulunan *Müntehabat-ı Eşar* adlı bir şiir mecmuası (Imp. Library of Iran, Ms. 647) içinde yer almaktadır. Uygur harfleriyle kaleme alınan bu kaside Tourkhan Gandjei tarafından keşfedilmiş ve yayımlanmıştır (Goca 2000: VI). Kasidenin tamamı için bk. Gandjei 1962: 68-69.

c. Eserin Nüshaları

Eserin üçü Uygur, on üçü Arap harfli olmak üzere toplam on beş nüshası tespit edilebilmiştir⁵. Bu nüshalar, Uygur harfli olanlardan başlanarak sırasıyla aşağıda tanıtılacaktır.

Uygur Harfli Nüshaları⁶

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde FY 1423 arşiv numarasıyla kayıtlı yazmanın 10b-11a sayfaları arasında *Mahzenü'l-Esrâr*'dan seçilmiş 33 beyit yer alır. 56,5 x 26,5 cm boyutlarındaki sayfaların yazım alanı 48,8 x 24 cm ebatındadır. 11a sayfasının altındaki Arapça ketebe kaydında müstensihin Zeynü'l-âbidin El-Hüseynî⁷ olduğu ifade edilir. Buna karşın istinsah yeri ve zamanı hakkında herhangi bir kayıt bulunmaz. Büyük ve küçük iki yazı formunun kullanıldığı nüshada, Arap harfleriyle yazılmış Arapça ve Farsça kısımlar da mevcuttur. Kufi hatla yazılmış besmelenin ardından Uygur harfleriyle yazılmış “min maķalat-i Mahzenü'l esrar” başlığıyla *Mahzenü'l-Esrâr*'dan beyitlere başlanır⁸ (Arat 1963: 121, 130).

2. İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümünde 4757 arşiv numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın *Atebetü'l-Hakâyık* metninden sonraki ikinci eseri, *Mahzenü'l-Esrâr*'dır. Mecmuanın 154. sayfasında yer alan ketebe kaydına göre bu mecmua, 17 Zilkade 884 (30 Ocak 1480) tarihinde, İstanbul'da Şeyh-zâde Abdürrezzâk

⁵ Sertkaya, eserin on dört Arap harfli yazma nüshası olduğunu ifade etmiştir (1973: 168). Ancak eser üzerine yapılan çalışmalar başta olmak üzere taranan kaynaklarda yalnızca on iki Arap harfli nüsha tespit edilebilmiştir.

⁶ Bu çalışmanın konusu olup ileride detaylı bir şekilde tanıtılacak olan Berlin Devlet Kütüphanesindeki (Staatsbibliothek zu Berlin) Uygur harfli nüshadan burada bahsedilmemiştir.

⁷ Bu şahıs, aynı zamanda *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Uygur harfli Semerkand nüshasının da müstensihidir. Zeynü'l-âbidin ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Uygur harfli Semerkand nüshası hakkında daha fazla bilgi için bk. Arat, 2006: 20-27.

⁸ Nüsha hakkında daha fazla bilgi ve metin neşri için bk. Arat, 1962: 121-138.

Bahşı⁹ tarafından istinsah edilmiştir. 17,8 x 24,8 cm boyutlarındaki yaprakların 10,5 x 17 cm ebatlarındaki yazı kısmına üstte Uygur, altta Arap harfli karşılığı olacak şekilde iki yazı sistemiyle kaleme alınmıştır. Mecmua, her birinde 11 satır bulunan toplam 174 sayfadan oluşur (Arat 2006: 27). 70.-159. sayfalar arasında *Mahzenü 'l-Esrâr* metni yer alır¹⁰. Ayet Abdülaziz Goca tarafından metin neşri yapılan nüshada *Mahzenü 'l-Esrâr* mesnevisine ait 559 beyit tespit edilmiştir (2000: VIII).

Arap Harfli Nüshaları

1. İstanbul'da Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonundaki manzum eserler arasında 951 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 39 yapraktan oluşur. Her sayfada 9 satırın bulunduğu eser talik hatla yazılmıştır. Bu nüshada 9 minyatür bulunur (Gözütok 2008: 7).

2. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki Evrak Hazinesi Bölümünde TSMK E.H. 1460 envanter numarasıyla kayıtlı mecmuanın 1b-22b sayfaları arasında yer alır. Her sayfasında 15 satır bulunan nüsha talik hatla istinsah edilmiştir. 22a sayfasının sol alt köşesinde bulunan istinsah kaydına göre İmâd El-Hasanî adlı müstensih tarafından 1014 (1605/6) yılında kopya edilmiştir (Gözütok 2008: 7).

3. İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonundaki 2578 arşiv numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın 187.-192. yaprakları arasında yer alır. 347 yapraktan oluşan mecmua, 307 x 175 ölçülerindedir. Kahverengi bir meşinle ciltlenmiş olan mecmuanın başında Esad Efendi'nin vakıf mührü yer alır. Her sayfasında 19 satır bulunan mecmua talik hatla kaleme alınmıştır. Mecmuadaki istinsah kaydına göre 27 Rebiyülevvel 1093 (11 Mart 1682) tarihinde Mehmed Ali b. Mehmed Hüseyin adlı müstensih tarafından yazılmıştır (İKTHK, 1961: 3, 6, 10, 16, 20).

4. Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesinde 433 arşiv numarasıyla kayıtlı nüsha, 30 yapraktır. Aharlı, açık kahverengi yaprakların kenarları gülkurusu rengindedir. Yapraklar, altın yaldızlı kenar çizgileri bulunan siyah bir deri ile ciltlenmiştir. 29,5 x 18,2 cm boyutlarındaki nüshada yazı alanı, 18,3 x 9,5 cm ölçülerindedir. Yazı alanı kırmızı, mavi ve altın sarısı cetvel çizgileriyle tespit edilmiştir. Her sayfada 2 sütun ve 12 satır bulunur. Metin nestalik bir hatla istinsah edilmiştir. Nüshada erken 17. yüzyıl Fars stiliyle yapılmış 8 minyatür yer alır. Minyatürlerin bulunduğu sayfaların kenarları baştan başa altın yaldızlı çiçek motifleriyle süslüdür. 30a sayfasındaki son minyatür nüshanın Safevî şahına, muhtemelen Şah Abbas'a (1587-1636) sunulduğunu gösteriyor. Bu minyatürde tasvir edilen genç adam, nüshanın müstensihi ya da sahibi olmalı. 1a sayfasında nüshanın sahiplerine ait iki mühür var. Bunlardan biri 1030 (1621) tarihli ve Muhammed Ali adlı bir şahsa ait. İkinci mühür belirsiz ancak bu mührün hemen yanı başında Muhammed Mehdî bin Muhammed Nasîrî adı yazılmış (Minorsky 1958: 57).

5. Viyana'daki Hofburg İmparatorluk Sarayı içerisinde bulunan Avusturya Millî Kütüphanesinde Cod. N. F. 148¹¹ arşiv numarasıyla kayıtlı nüsha, 26 yapraktır. 310 x 133

⁹ Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı hakkında daha fazla bilgi ve bu mecmuadaki diğer istinsahları için bk. Sertkaya, 1997.

¹⁰ Mecmuanın daha detaylı tavsifi ve mecmuadaki diğer metinler için bk. Arat, 2006: 27-30.

¹¹ Kaynaklarda (Gözütok 2008: 7; Goca 2000: VI) bu nüshanın numarası olarak gösterilen "647" nüshanın kütüphanedeki kayıt numarası değil, Flügel kataloğunda nüshanın tanıtıldığı sıra numarasıdır (1865: 612).

mm ölçülerindeki nüshanın yaprakları soluk sarıdır. Metin, her sayfada açık kırmızı ve altın sarısı kenar çizgileri içerisine 2 sütun ve 12 satır hâlinde güzel bir talik hatla yazılmıştır. Metin içerisindeki birkaç silik yer istisna, nüshanın genel durumu iyidir (Flügel 1865: 613).

6. *Mahzenü'l-Esrâr*'ın Londra'da iki nüshası bulunmaktadır. British Museum'da bulunan Türkçe el yazması eserlerin¹² diğer eserlerle birlikte 1998 yılında British Library'nin yeni açılan binasına taşınmasının (Poyraz 2010a: 363; Üşenmez, 2017: 788) ardından bugün her iki müshada British Library'de muhafaza edilmektedir. Bahsi geçen nüshalardan birincisi, British Library'de Ad. 7914 arşiv numarasıyla kayıtlı 337 yapraktan oluşan bir mecmuanın 115.-141. yaprakları arasında yer alır (Poyraz 2011: 408; Üşenmez 2017: 794). Nüsha, Herat'ta 914 (1509) yılında Hasan Cihan Ensarî adlı müstensih tarafından çoğaltılmıştır (Arat 1963: 126). Nestalik bir hatla yazılan mecmuanın her sayfasında 11 satır vardır.

7. British Library'deki *Mahzenü'l-Esrâr* nüshalarının ikincisi, Or. 3491 arşiv numarasıyla kayıtlıdır (Poyraz 2011: 408, 410; Üşenmez, 2017: 794). Nüsha, 21,1x15,2 cm. mm ölçülerindedir ve 33 yapraktır. Her sayfasında 12 satır bulunur ve satır uzunluğu 7,9 cm'dir. Nestalik bir hatla kaleme alınan nüshada sayfalar; kırmızı, mavi ve yeşil boylarla çizilmiş çiçek motifleri ile süslenmiştir. On altıncı yüzyılda istinsah edildiği düşünülen nüshada, süslü cetveller ve başlıklar ile oldukça iyi bir şekilde yapılmış altı minyatür bulunur (Poyraz 2011: 410). Nüsha, baştan ortadan ve sondan eksiktir. Bu nedenle yalnızca *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisinin Sultan İskender methiyesi, Süleyman ve bir avuç toprak kıssası ile Sultan Mahmud ve yaşlı münzevi hikâyesi bölümleri yer alır (Rieu 1888: 298-299)¹³.

8. Paris'teki Fransa Millî Kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale de France) Suppl. Turc 978 arşiv numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın 25b-52b sayfaları arasında bulunur. 52 yapraktan oluşan mecmuada *Mahzenü'l-Esrâr*'dan önce 1b-24a sayfaları arasında Alî Şîr Nevâyî'nin *Lisânü't-Tayr* adlı mesnevisindeki *Şeyh San'an* kıssası yer alır. Mecmua 19 x 12,5 cm ölçülerinde olup altın yaldızlı şemse ve çiçek figürleriyle süslenmiş cilalı kırmızı bir deri ile ciltlenmiştir (Blochet 1933: 115-116). Aharlı açık kahverengi tondaki yapraklarda yazı alanı; dışta mavi, ince içeride altın sarısı cetvel çizgileriyle tespit edilmiştir. Metinlerin başlangıç kısımlarında tezhipli serlevhalar bulunur. Sayfalarda metin yazım alanı iki sütun olarak belirlenmiştir. Mecmuanın sayfalarında genelde 12 satır yazı bulunur. Metinler okunaklı ve nestalik bir hatla yazılmıştır. Mecmuada 16. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu düşünülen altı minyatür var (Blochet 1933: 116).

9. New York Halk Kütüphanesinde Spencer Coll. Pers. ms. 41 arşiv numarasıyla kayıtlı nüsha, 25 Cemaziyülevvel 883 (24 Ağustos 1478) tarihinde Tebriz'de hattat Sultan

¹² Charles Pierre Henry Rieu'nun British Museum'daki Türkçe el yazması eserler için hazırlanan kapsamlı ve detaylı katalogunun ardından British Museum'daki kütüphaneye 771 Türkçe yazma daha alınmıştır (Kut, 1971: 209) Bugün artık British Library'de bulunan tüm bu Türkçe el yazması eserler hakkında daha fazla bilgi için bk.: Poyraz, 2010a; Poyraz, 2010b; Poyraz 2011; Tergip, 2011; Üşenmez, 2017.

¹³ Her ne kadar Türkçe el yazması eserler, Rieu'nun ardından 1958 yılında Glyn Munro Meredith-Owens tarafından hazırlanan el listesinde ve daha sonrasında 2000'li yıllara gelindiğinde M. İsa Waley tarafından hazırlanan küçük çaplı listede yer alsalar da söz konusu çalışmalardaki bilgiler yalnızca eser adlarıyla sınırlı kalmıştır (Poyraz, 2010: 364; Üşenmez, 2017: 813). Bu nedenle yazma nüshalar hakkında bilgi verirken eski tarihli olmasına rağmen zaman zaman Rieu kataloguna müracaat edilmiştir.

Ali Yakûbî tarafından Ebu el-Muzaffer Yakûb Bahadır Hân adına istinsah edilmiştir. Nüsha 13,4 x 8 cm boyutlarındadır. İçerisinde minyatürler de bulunan nüshada metin, altın rengi çerçevelerle tespit edilmiş iki sütun hâlindeki yazı alanına talik hatla yazılmıştır.

10. Gürcistan Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsünde L22 arşiv numarasıyla kayıtlı 170 yapraklı bir mecmuanın 49a-70a sayfaları arasında yer alır. 21,5 x 13,5 ve 14 x 8,5 cm ölçülerindeki bu mecmua, baştan noksandır. 78. sayfası koparılmış ve önceden tamir görmüştür. Her sayfasında 13 satır bulunan mecmua, Zilkade 984 (Ocak 1577) tarihinde Ali Veled Mehmed Beg Şamlu ile Zilhicce 984 (Şubat 1577) tarihinde Hüzeyin bin Nazir adlı müstensihler tarafından siyah mürekkeple ve nestalik bir hatla lekeli, sarımtırak kâğıt üzerine istinsah edilmiştir. Mecmua kara deri ile kaplı şemseli karton bir ciltle kaplanmıştır (Abuladze & İluridze 2004: 94-95).

11. *Mahzenü'l-Esrâr*'ın Kazan Devlet Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan birisinin J. Gottwald tarafından 1858 yılında Kazan'da hazırlanan taş baskı için Viyana'daki el yazması nüsha ile birlikte esas alınan nüsha olması muhtemeldir (Hofman 1969: 277). Zira söz konusu nüsha, bugün adı geçen kütüphanede Gottwald'ın kısaltması olan Gotv. 2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 26 yapraklı olan nüsha, 17,5 x 22 cm ölçülerindedir (Oruç 1998: 201).

12. Kazan Devlet Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan diğer *Mahzenü'l-Esrâr* nüshası, T1356 arşiv numarasıyla kayıtlıdır ve 24 sayfadır (Oruç 1998: 202).

13. *Mahzenü'l-Esrâr*'ın kaynaklarda şimdiye kadar bahsedilmeyen Arap harfli bir nüshası da Kanada'da bulunmaktadır. Nüsha, Toronto Üniversitesi Thomas Fisher Nadir Eserler Kütüphanesinde 04291 arşiv numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın 175b-184a sayfaları arasında yer alır. *Mahzenü'l-Esrâr* mecmuadaki ikinci eserdir. Bu eserin öncesinde aynı müstensihin kaleminden çıktığı anlaşılan Nevâyî'ye ait *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisi bulunur. Mecmuanın 22 x 13 cm boyutlarındaki filigransız yaprakları, üzerinde soğuk şemse ile salbekler ve kenarlarında çift bordür bulunan kum rengi bir deriyle ciltlenmiştir. Müstensihi, istinsah tarihi ve yeri hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan bu mecmua, muhtemelen 16 veya 17. yüzyılda çoğaltılmıştır. Mecmuadaki temellük mühründe “*Murāca'a ve tefīṣ ṣod, sene 1315*” ifadesi yer alır. Bazı yapraklarının koparılmış ve kesilmiş olduğu anlaşılan mecmuada *Mahzenü'l-Esrâr* metni, eksiktir. Tüm mecmuada metin, 16 x 8,5 cm ölçülerindeki yazı alanına kaydedilmiştir. Bunun dışında derkenarlarda aynı müstensihin kaleminden çıkmış başka dizeler yer alır. Bahsi geçen yazı alanında 12 satır yani dize bulunur. Sayfaların derkenarında ise 28 dize mevcuttur. Mecmuanın tamamı talik hatla istinsah edilmiştir. Özellikle kırmızı mürekkeple yazılan bölüm başlıklarının ve siyah mürekkeple kaydedilen dizelerin yazısı soluktur (Birbaum 2015: 433-435).

2. Ali Şah Bahşı Nüshası

Mahzenü'l-Esrâr'ın Ali Şah Bahşı nüshası:

1. İslami devreye ait az sayıdaki Uygur harfli Türkçe metinden biridir.¹⁴
2. Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı üzerine ilk değerlendirmeler ve ilk neşir çalışmaları¹⁵ bu nüshadan hareketle yapılmış olmasına rağmen bu nüshayı müstakil veya karşılaştırmalı olarak ele alan bir Türkçe çalışma mevcut değildir.
3. Uzunca bir süredir kayıp olduğu bilinmektedir¹⁶.
4. Eserin en eski yazma nüshalarından biri olması muhtemeldir.

Yukarıda sıralanan tüm bu özellikleri yanında *Mahzenü'l-Esrâr* hakkında yapılacak bundan sonraki çalışmalara katkı sağlaması nedeniyle Berlin nüshası, bu çalışmaya konu edilmiştir. Nüsha, aşağıda her yönüyle tanıtıldıktan sonra yazım özellikleri ve metin neşri ortaya koyulmuştur.

a. Nüsha Tavsifi

Nüsha, bugün Berlin Eyalet Kütüphanesindeki (Staatsbibliothek zu Berlin) İslami El Yazmaları Koleksiyonunda Ms. or. oct. 358 arşiv numarasıyla kayıtlıdır¹⁷. Nüshanın sonundaki zahriye yaprağında meşhur Şarkiyatçı Guy Le Strange'ın yazdığı İngilizce bir not bulunur. Bu kayda göre nüsha, Sir J. Dickson tarafından Guy Le Strange için 1879 yılının nisan ayında Tahran'da 10 tümen karşılığında satın alınmıştır.

19,5 x 12,5 cm ölçülerindeki nüsha, 55 yapraktır. Yapraklar; üzerinde alttan ayırma şemse ve salbekler bulunan, köşebentsiz, kahverengi, deri kapaklarla ciltlenmiştir. Yer yer kenarlarında rutubet lekeleri görülen yaprakların rengi açık kahverengidir. Nüshada yazı alanı, ince mavi çizgiler içerisine çizilen altın renkli ve kalın cetvellerle tespit edilmiştir. Eserdeki bölüm geçişleri ise içinde yazı bulunmayan yatay başlık alanlarıyla belirlenmiştir. Eserin başlangıcında mavi, yeşil ve altın renkleriyle tezhip edilmiş bir serlevha bulunur.

Tek sütun hâlinde düzenlenen sayfaların büyük bir kısmında 11 satır yazı bulunur. Satırların sayısı, boş başlık alanlarının bulunduğu sayfalarda 10'a iner. Yalnızca 8a sayfasında başlık alanının genişliği nedeniyle 9 satır ve 1b sayfasında serlevha bulunduğu için 7 satır mevcuttur. Yaprakların "b" yüzlerinin sol alt köşelerinde çoban kaydı yer alır.

¹⁴ İslami devrenin Uygur harfli Türkçe eserlerini topluca değerlendiren çalışmasında Osman Fikri Sertkaya, bugün elimizde olmayan *Kutadgu Bilig*'in muhtemelen Uygur harfleriyle yazılmış müellif nüshası hariç farklı saha ve dönemlere ait toplam 61 metin tespit etmiştir (1977).

¹⁵ Nüsha, ilk kez Pavet de Courteille'in 1882 tarihli *Mirâdj-nâme* adlı çalışmasında ele alınmıştır. Adı geçen çalışmasında Courteille, eser, müellifi ve nüsha hakkında bilgi verip değerlendirmeler yapar. Nüshanın yerleri karışmış olan sayfalarını doğru sırasına göre dizerek Arap harfleriyle yazı çevrimini verir. Eserin Fransızca tercümesini ve 44b sayfasının fotoğrafını sunar (XXII-XXXI, 54-72, 90-92). Wilhelm Pertsch, Berlin'deki Kraliyet Kütüphanesinde bulunan Türkçe yazmaları tanıttığı katalogunda Courteille'in öncü eserine sık sık atıf yaparak bu nüshaya da yer verir (1889: 432-433). *Kutadgu Bilig*'in tıpkıbasımını yayımlayan Radloff, söz konusu yayının sonuna bu nüshanın ilk dört sayfasının da fotoğraflarını ekler (1890: 195). Daha sonra sırasıyla *Atebetü'l-Hakâyık* üzerine yazdığı makalesinde Jean Deny (1925: 216), tarihî Orta Asya Türk edebiyatı üzerine hazırladığı kapsamlı bibliyografyasında Hofman (1969: 277), İslami devrenin tüm Uygur harfli ürünlerini ele alan çalışmasında Sertkaya (1977: 15) ve son olarak *Mahzenü'l-Esrâr*'ın Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı nüshası üzerine hazırladığı doktora tezinde Goca (2000: VI) bu nüshadan bahsederler.

¹⁶ Osman Fikri Sertkaya, 1977 yılında yayımlanan eserinde nüsha hakkında bilgi verirken yazmanın hâlen kayıp olduğunu ifade etmiştir (15). Sertkaya'nın danışmanlığında 2000 yılında doktora çalışmasını tamamlayan Ayet Abdülaziz Goca da bu nüshanın kayıp olduğunu Sertkaya'ya atıfla bildirmiştir (VI).

¹⁷ Nüshanın tamamı, taranmış hâlde Berlin Eyalet Kütüphanesinin dijital koleksiyonunda araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Nüshanın dijital görüntülerine şu URL bağlantısıyla erişilebilir: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000391A00000000>

Ancak bu kayıtlar, sayfaların yerlerinin karışmış olması nedeniyle çoğunlukla sonraki sayfanın başlangıcıyla uyuşmaz. Söz konusu sayfa karışıklığı, nüshanın sonuna eklenen bir tabloda ele alınmış ve sayfaların gerçek yerlerine işaret edilmiştir. Tablonun da yer aldığı, nüsha sonundaki not İngilizce yazılmıştır. Notu yazan kişi, sayfaları sonradan kendisinin eklediğini ve tabloyu Pavet de Courteille'in 1882 tarihli *Mirâdj-nâmeh* adlı eserindeki neşrini de dikkate alarak düzenlediğini ifade etmiştir.

55b sayfasındaki ketebe kaydında nüshanın Ali Şah Bahşı tarafından istinsah edildiği beyan edilir. İstinsah tarihiyle ilgili nüshada herhangi bir kayıt yoktur. Pavet de Courteille, nüshadaki Uygur yazısını *Miraç-Nâme* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ* metinlerini içeren Fransa Milli Kütüphanesindeki Uygur harfli mecmuanın hattıyla kıyaslayarak bu nüshanın bahsi geçen mecmua gibi 15. yüzyılda istinsah edilmiş olduğu hükmüne varır (1882: XXII). Nüshada temellük kaydı olarak 7 mühür bulunur. Bunlardan 1b'de sayfa üstünde ve 55b'de sayfa altında yer alan her iki mühür de aynı kişiye aittir. Bu mühürlerde 'Abduh Er-Râci' Feth-'Alî adı yazılıdır. Farklı boyut ve şekillerdeki diğer 5 mühür ise nüshanın başlangıcındaki zahriye sayfasındadır.

Nüshanın 1b ve 2a sayfasındaki 1, 2, 3, 4, 7 ve 8. dizelerin altına Arap harfleriyle ve nestalik bir hatla Uygurca kelimelerin yazı çevirimi yapılmıştır. Bunun dışında tüm nüshada Uygurca yazının çoğunlukla üst, nadiren de alt kısmına harf ve hareketlerle Arap yazısındaki karşılıkları yazılmıştır.

Nüshada toplam 593 beyit bulunur. Yapraklar sondaki listeye göre tanzim edildiğinde dahi metnin beyit sırasının diğer nüshalardan farklı olduğu görülür. Hamdele bölümü bulunmayan nüsha, naat bölümüyle başlar. Başlangıç beyti, diğer nüshalarda naatın üçüncü beytidir. Nüshada yatay eksenli cetvel çizgileriyle belirlenmiş başlık alanları bir başka bölüme geçildiğini gösterir. Bu başlık alanlarından sonraki ilk beyitler ve buldukları sayfalar, nüshanın sonundaki düzeltme cetveline göre sıralandığında aşağıdaki tabloyla karşılaşılır:

Tablo 1: Nüshanın bölüm başlangıç beyitleri, sıraları ve sayfa numaraları

Sıra	Başlangıç beyti	Beytin yer aldığı sayfalar
1.	Vaşl bisât_ı nı kılp teky_e-gâh Boldı biz ümmet ler üçün 'özür-h'âh	1b
2.	'Ömr-i giran mây_e çü bolğay telef Söz dür ü söz düny_â da kalğay halef	3a
3.	Tengri Te'al_â bu acun_nı tamam Berdi Süleyman_ğa 'aley_hi selâm	36b
4.	Mülk irür dil-ber-i şahib-kemâl E_y hoş eger tapmaz_a erdi zevâl	39a
5.	Qış kün_i Mahmud teferüc kı_l_a Kuş sal_a atlan_dı nayib_ler bil_e	10b-11a
6.	Bir keçe Harun bil_e Behlül-i mest Boldı hilâfet iv_i de hem-nişest	41b
7.	Neçe e_y gâfil köngül ahir uyan Közünü aç dağı bak_kıl bu yan	46b
8.	Anda ki Ya'qub-ı resul-i emin Heçr üyide yir idi Yusuf ğamın	48a
9.	Bir nebz_e-i düny_a iş_i din melül 'Akil iseng_kıl bu naşihat kabul	49b

10.	Kim ki seh_a_vet_tin urur bolz_a dem Körgüzür er likde sebât-ı kâdem	26a
11.	Anda ki bu dayir_e urdı ¹⁸ hîyâl Orta_ğa kel_türdi bu tangsuğ mişâl	14a
12.	Anda ki bu nazm il_e yondum kalem Şâh du'â_sı bil_e urdum raqam	34b
13.	E_y şeref içr_e iki 'alem_ğa tâc Yetti felek mez_neding_ğa bir devâc ¹⁹	31a
14.	Farz_da bir Fariz-i çabük-süvâr ²⁰ Şehr içinde kıılır erdi güdâr	18a
15.	Bilgil aya kâsib-i şahib- ^c ayâl Kim sengğa ir likte iren lik helâl	19b
16.	Kufe_de bir pür-i ledün_ni sabağ Seyr ide bazar_ğa koydı ayak	32a
17.	İmdi ki bazar irür germ-ü tiz Sud rebayende bol e_y şubh-hîz	7a
18.	Kafil_e-yi berr-i 'Arab_dın meger Kıldı Ben-i Tay haşemin_e güder	25b-23a
19.	Çün_ki Temür Beg burun itti hüruc Devlet_i tapmay_dur edi bu 'uruc	51a
20.	E_y ki bu ma' n_i_ğa taleb-kar sen Tipren eger vâkıf-ı esrar sen	53b-54a

Bu tabloya göre nüshada serlevhali başlangıç kısmı da dâhil yirmi bölüm tespit edilmiştir.

b. Nüshanın Yazım Özellikleri

Arap Harf ve Harekeleri

Nüshada Uygur yazı sisteminin yetersiz kaldığı çoğu noktada, özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışında, Arap alfabesinin harflerinden ve hareketlerinden istifade edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi söz konusu harf ve hareketler, ilgili kelimenin çoğunlukla üstüne ve nadiren altına yazılmıştır. Nüshada Uygur harfleriyle yazılmış kısmın anlaşılmasına yardımcı olmak için eklenen harfler, hareketler ve işaretler ile nüshadaki örneklerden bazıları şunlardır:

1. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun a (ā) seslerini göstermek için “ا” harfi üzerine konulan medd (◌) işareti: gâh (◌) 1b/I²¹, bâb (◌) 2a/V, şarrâf (◌) 2b/III

2. Uygur yazı sisteminde bulunmayan he (ه) harfi, nüshada iki farklı Uygur harfinin altına yazılarak belirtilmiştir:

a. Söz içinde ve sonunda “و” harfinin genellikle altına veya bazen üstüne: h_âh (◌) 1b/II, günâh (◌) 2a/II, qahr (◌) 2a/III, şehadet (◌) 2b/VIII

¹⁸ Nüshada bu kelime iki kere yazılmış, daha sonra ikincinin üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

¹⁹ Nüshada bu kelime tayac (◌) şeklinde yazılmıştır.

²⁰ Nüshada bu kelime süyar (◌) şeklinde yazılmıştır.

²¹ Buradan itibaren nüshadan verilecek örneklerde; sayılar yaprak numaralarını, “a” harfi yaprağın ön, “b” ise arka yüzünü, Romen rakamları da ilgili sayfadaki dizinin sırasını gösterir.

- b. Söz başında “z” harfinin altına: hiç ( ) 2a/V, hengām ( ) 2b/VII
3. Uygur yazı sisteminde s sesinin yazımında kullanılan “s” harfinin üstüne yazılan:
- a. sad (ص) harfi: vaşl ( ) 1b/I, şarrāf ( ) 2b/III
- b. ze (ز) harfi: ‘özür ( ) 1b/II, bozğay ( ) 1b/IV
4. Uygur yazı sisteminde t ve d seslerinin yazımı için kullanılan “d” harfi üzerine yazılan tı (ط) harfi: bisāt ( ) 1b/I, tayife ( ) 1b/V, қағ ( ) 2b/I
5. Uygur yazı sisteminde bulunmayan Arapça ayın (ع) harfi, nüshada iki farklı Uygur harfinin altına yazılarak belirtilmiştir:
- a. “z” harfinin altına: ‘özür ( ) 1b/II, ‘ināyet ( ) 2a/VII, ‘ışk ( ) 2b/VII
- b. “u” harfinin altına: şefi‘ ( ) 1b/III, қағ ( ) 2b/I, mu‘ammā ( ) 15b/I
6. Nüshada aynı sesin yan yana gelmesi durumunda, aynı harf peş peşe yazılır. Ancak bunu yeterli görmeyen müstensih, tekrarlanan harf üzerine bir de şedde işareti (◌̣) koyar: ümmet ( ) 1b/II, it_tı ( ) 2b/I, şarrāf ( ) 2b/III
7. Arap alfabesiyle yazılan metinlerde kelime sonlarındaki “a” ve “e” seslerini göstermek için kullanılan he (ه) harfi, Uygur alfabesindeki “z” harfi üzerine yazılan “^” ile belirtilir: bizge ( ) 1b/III, bolmas_a ( ) 1b/III
8. ğ sesi, nüshada Arap harfi gayının (غ) üst kısmının (ع) Uygur harflerinden “u” harfi üzerine eklenmesiyle belirtilir: bozğay ( ) 1b/IV, angğa ( ) 2a/IX.
9. ş sesi, nüshada Uygur harflerinden “s” harfi altına yazılan “.” işareti ile gösterilir: şer‘ ( ) 1b/VII, baş ( ) 2a/IV, şükr ( ) 2a/XI.
10. Uygur alfabesinde k, ğ ve h seslerini göstermek için kullanılan “u” harfi üzerine eklenen hı (خ) harfi: ħarāb ( ) 2a/IV.
11. Arap alfabesindeki ha (ح) harfi, nüshada iki farklı Uygur harfinin altına yazılarak belirtilmiştir:
- a. Söz başında “z” harfi altına: ħamiyet ( ) 2a/VI, ħimāyet ( ) 2a/VI, ħarf ( ) 15b/IV.
- b. Söz içinde ve sonunda “u” harfi altına: Nūh ( ) 2a/VIII, maħal ( ) 2b/IX.
12. Arap alfabesindeki zı (ظ) harfi, “s” harfi üzerine yazılarak belirtilmiştir: zuhur ( ) 2b/IX, izħār ( ) 15a/III.
13. Arap alfabesindeki (ض) harfi, “s” üzerine yazılarak belirtilmiştir: zıll ( ) 15a/X.
14. Arap alfabesindeki se (ث) harfi, Uygur alfabesindeki “s” harfi üzerine “.” işareti koyularak belirtilmiştir: mirāş ( ) 3a/I.
15. Yukarıda bahsedilen Arap harf, hareke ve işaretleri dışında Uygur alfabesinde zaten mevcut olan r (ر) ve z (ز) harflerinin üzerlerine de Arap alfabesindeki re (ر) ve ze (ز) harflerinin yazıldığı görülür.

Uygur Harfleriyle Yazımda Karşılaşılan Durumlar

1. İnce-yuvarlak ünlülerin (ö, ü) başta, ortada ve sondaki yazımlarında “ı” harfi çoğunlukla ihmal edilir: için ( ) 1b/II, köp ( ) 1b/V, günâh ( ) 2a/II. Ancak söz konusu harfin yazıldığı örneklerin sayısı da az değildir. Bunlardan bazıları şunlardır: söz ( ) 2b/III, 16a/VIII; öz ( ) 15a/III

2. “e” sesi söz başında “a” ünlüsünün yazılması gerektiği gibi çift harfle ( ) yazılır: emr ( ) 1b/VII, erdi ( ) 2a/II

3. “n” sesi daima “z” harfi üzerine konulan bir nokta ile gösterilir: günâh ( ) 2a/III, Nuḥ ( ) 2a/VIII

4. Nüshada f sesi, b ve p harfleri için kullanılan “ğ” harfiyle temsil edilir: keşf ( ) 2a/I, şarrâf ( ) 2b/III.

5. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun i (î) ve u (û) ünlüleri, nüshada büyük çoğunlukla özel bir işaret veya uygulama ile tespit edilmemiştir. Ancak nadiren de olsa ünlüyü gösteren harfin iki kez yazılması suretiyle gösterilmiştir: nūr ( ) 2b/X, 16b/II.

6. Uygur alfabesinde “t” ünsüzünü gösteren “d” ile “d” ünsüzü için kullanılan “t” harfleri, nüshada sık sık birbirinin yerine kullanılır. Çoğu zaman “d” sesinin “t” harfiyle, “t” ünsüzünün ise “d” harfiyle temsil edildiği görülür.

7. Şiirde ünsüzlerden sonra “u” ve “ü”, ünlülerden sonra “vü” olarak okunan “ve” bağlacı, Arapça harfli metinlerde yalnızca “vav” harfiyle yazıldığı gibi Uygur harfli bu metinde de daima “v” sesini temsil eden “ ” harfiyle yazılmıştır.

c. Nüshadan Çeviri Yazılı Metin Örneği

Nüshanın büyük bir kısmının Arap harfleriyle yazı çevirimi, Pavet de Courteille tarafından yapılmıştır. Tüm nüshanın yazı çevirimini yapmak ise bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu sebeplerle burada yalnızca başlangıçtan ikinci bölüme kadar olan kısmın yazı çevirimine yer verilmiştir.

Yazı çevirimi yapılırken yukarıda söz konusu edilen imla hususları göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda Arap harf, hareke ve işaretlerinin kullanılmadığı yerlerde Uygur alfabesindeki harfin esas ses değeri metne yansıtılmıştır. Örneğin “ ” harfinin üzerine veya altına Arap harflerinden sad (ص), se (ث) veya ze (ز) herhangi biri yazılmamışsa harf, metne “s” olarak aktarılmıştır. Bitişik yazılması gereken ancak nüshada ayrı yazılan harfler, önlere alt çizgi ( ) işareti getirilerek metne aktarılmıştır.

Aşağıdaki yazı çevirimi örneğinde; soldan sağa doğru birinci sütunda sayfa numaraları, ikinci sütunda beyit sıra numaraları ve üçüncü sütunda dizelerin sayfadaki sıra numaraları Romen rakamları ile gösterilmiştir. Sağdaki son sütunda ise çeviri yazı işaretleriyle nüshadan dize örnekleri yer almaktadır. Aşağıdaki metin örneğinde beyitler, nüsha sonundaki cetvele uygularak sıralanmıştır.

1b	1	I	Vaşl bisât_1_nı kılıp teky_e-gâh
		II	Boldı biz ümmet_ler için ‘özür-h’âh
	2	III	Bizge eger bolmas_a andağ şefi’
		IV	Bozğay idi biz_ni ḥısal-ı şeni’

	3	V	Bar idi köp tayife biz-din burun
		VI	Çerge bil_e düny_a_da tutkan orun
2a	4	VII	Barça_sın_a_kul_luğ_üçün_emr-i_şer ^c
		I	Keşf bolup vahiy bil_e_aşl-u_fer ^c
	5	II	Biri eger kılza idi bir günāh
		III	Barça_sın_a_ğahr_ider_erdî_ilāh
	6	IV	Biz kim ayağ_dın baş irür biz ħarāb
		V	Biz_din_ayamaz_keremin_hiç_bāb
	7	VI	Bolm_a_ħamiyet_ka_ħimāyeti_ni_kör
		VII	Qalm_a_‘an_ā_içr_e_‘ināyet_ni_kör
	8	VIII	Ol kim irür Nuḥ bil_e hem-ğadem
		IX	Cüml_e-i_tufan_dın_angğa_ğod_ne_ğam
	9	X	Neçe ki yoğ biz_de_‘ibādet_atı
		XI	şükr ki bar_dur_biz_anıng_ümmet_i
2b	10	I	Emr çü kaç_‘it_ti_‘adem_menzil_i
		II	Söz_ge_rakam_urdı_ğalem_ning_til_i
	11	III	Söz_ğüherin_bilğüçi_şarrāf-ı_rāz
		IV	Boldı bilig na‘_ı_da_manşube-bāz
	12	V	Cilv_e_kılıp_söz_tutuk_ı_içr_e_zevğ
		VI	Şevğ_u_ğaleb_ki_tenin_e_saldı_ğavğ
	13	VII	‘Işğ_bu_hengām_e_de_ur_dı_nida
		VIII	Ğayb_u_şehadet_ka_yayıldı_şadā
	14	IX	‘İlm_mağal_tapdı_vü_ğıl_dı_zuhur
		X	Şu‘_e_urup_pertev_i_din_saldı_nür
15a	15	XI	Ğuvvet_içinde_nekim_erdî_nihān
		I	Barça_bu_ğudret_bile_boldı_‘ayān
	16	II	Saldı_‘aded_sāye-i_tekrar_ı_nı
		III	Şıfr_ğa_tapşur-dı_öz_iğhār_ı_nı
	17	IV	Boldı_‘aded_şıfr_iv_i_ning_lāmi‘_i
		V	Şıfr_bolup_ğıdr_iv_i_ning_cāmi‘_i
	18	VI	Noğta_bil_e_noğta_tapıp_imtizac
		VII	Ğoydı_elif ²² _farkın_a_şāhān_e_tāc
	19	VIII	Tüşgeç_elif_ğāmet_i_ning_sāy_e_si
		IX	Taptı_hemol_sāy_e_ni_hem_sāyez_i
	20	X	Tāc_ı_zıll ²³ _ı_noğta_elif_zıll_ı_bi
		XI	İsm-i_elif_na‘_t_elif_lām-u_bi
15b	21	I	Boldı_bu_bir_noğta_mu‘_ammā-yı_ğayb
		II	Noğta_nekim_noğta-yı_tuğrā-yı_ğayb
	22	III	Noğta_ne_kim_vāv-ı_vilayet_ğa_şarf
		IV	Ğarf_nekim_biy-i_bidayet_ka_sarf
	23	V	Noğda_bolup_ğarf_te_şıfrul_ğisāb
		VI	Ğarf_bolup_noğta_ğa_üm_mül_kitāb
	24	VII	Ebced-i_ta‘_rif_kılıp_iz_di_vāc
		VIII	Ma‘_rifet_erğām_ı_na_ber_di_nitāc
	25	IX	İmledi_imla_nazar_ı_köz_ge_köz
		X	Dāyire_birle_ulanıp_söz_ge_söz
	26	XI	Ülfet_il_e_yi_ge_ulan_dı_elif

²² Nüşhada satır altına Arap harfleriyle elif (الف) yazılmıştır.

²³ Nüşhada tek “I” (ع) harfiyle ve şeddesiz olarak zıl (ع) şeklinde yazılmıştır.

16a	I	Vakfe_si_din kafiy_e tapdı redif	
	27	II	Mahzen-i Esrar bu remz erdi bil
		III	Nañık_a bu közgü_din öğren_di til
	28	IV	‘Aql mun_1 ‘al_lem_e Âdem dedi
		V	Barça uluğ ism_din a‘zam dedi
	29	VI	Mundın üleşil_di merâtib tamam
		VII	Şıfr-ı şafı uş bu turur v_e_sselâm
	30	VIII	‘Akil eger söz bil_e söz_ni tapar
		IX	‘Arif uşal söz_de öz_i_ni tapar
	31	X	Ol ki bilür söz güher_i kımatın
		XI	Söz_de tanır söz_legüçi_ning atın
16b	32	I	Ehl-i nazar şiv_e_si_ni söz bilür
		II	Nür-ı başar miv_e_si_ni köz bilür
	33	III	Söz köz_i_dür ol ki körer hâl_ni
		IV	Öz söz_i_dür ol ki sorar kâl_ni
	34	V	Söz_de köz-ü söz_legüçi_de nazar
		VI	Yok iz_e söz kiz_legüçi_ge haber
	35	VII	Zahir-ü bañn haber_i söz_de_dür
		VIII	Özge_de yok her ne ki bar öz_de_dür
	36	IX	Ol kiş_i kim tapmadı söz genci_ni
		X	Kıldı hebâ vü hezer öz renci_ni
3a	37	XI	Her ki nazar mazhar_1_din yumdı köz
		I	Çoymadı miraş öz_i_din gayr_1 söz
	38	II	‘Ömr-i giran mây_e çü bolğay telef
	III	Söz_dür ü söz düny_â_da qalğay hâlef	

Sonuç

Türk edebiyatında birçok naziresi bulunan Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı mesnevisine Türkçe ilk nazire, Haydar Tilbe adıyla meşhur Çağatay şairi tarafından yazılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Batılı ve yerli birçok araştırmacı tarafından ele alınan Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisi üzerine yapılan çalışmalarda eserin en fazla on dört nüshasının künye bilgileri verilerek sıralandığı tespit edilmiştir. İlk kez bu çalışmada daha önce *Mahzenü'l-Esrâr* üzerine yapılan çalışmalarda hiç değinilmeyen Kanada nüshasına yer verilmiş ve nüsha tavsifi yapılmıştır. Bahsi geçen Kanada nüshasıyla birlikte eserin Arap harfli nüsha sayısı on üçe yükselmiştir. Yine ilk kez bu çalışmada *Mahzenü'l-Esrâr*'ın gerek Uygur gerekse Arap harfli tüm nüshaları hakkında toplu ve detaylı bilgiler verilmiştir.

İslami devrenin az sayıdaki Uygur harfli metninden üç tanesi, *Mahzenü'l-Esrâr*'ın Uygur harfli nüshalarıdır. Bunlardan biri de Ali Şah Bahşı tarafından istinsah edilen nüshadır. Uzun yıllardır kayıp olduğu bilinen nüshanın Berlin Eyalet Kütüphanesinde bulunduğu tespit edilmiş ve görüntülerine ulaşılmıştır. Ali Şah Bahşı nüshası, ilk kez 1882 yılında Pavet de Courteille tarafından büyük bir kısmının Arap harfli transkripsiyonu, bu kısmın Fransızca çevirisi ve bir sayfasının fotoğrafıyla birlikte yayımlanmıştı. Courteille'in bahsi geçen çalışmasının akabinde nüsha üzerine kayıp olarak bilinmesi nedeniyle herhangi bir çalışma yapılamamıştır. Söz konusu nüsha uzunca bir sürenin ardından bu çalışmayla birlikte yeniden ilim âleminin bilgilerine ve istifadesine arz edilmiştir.

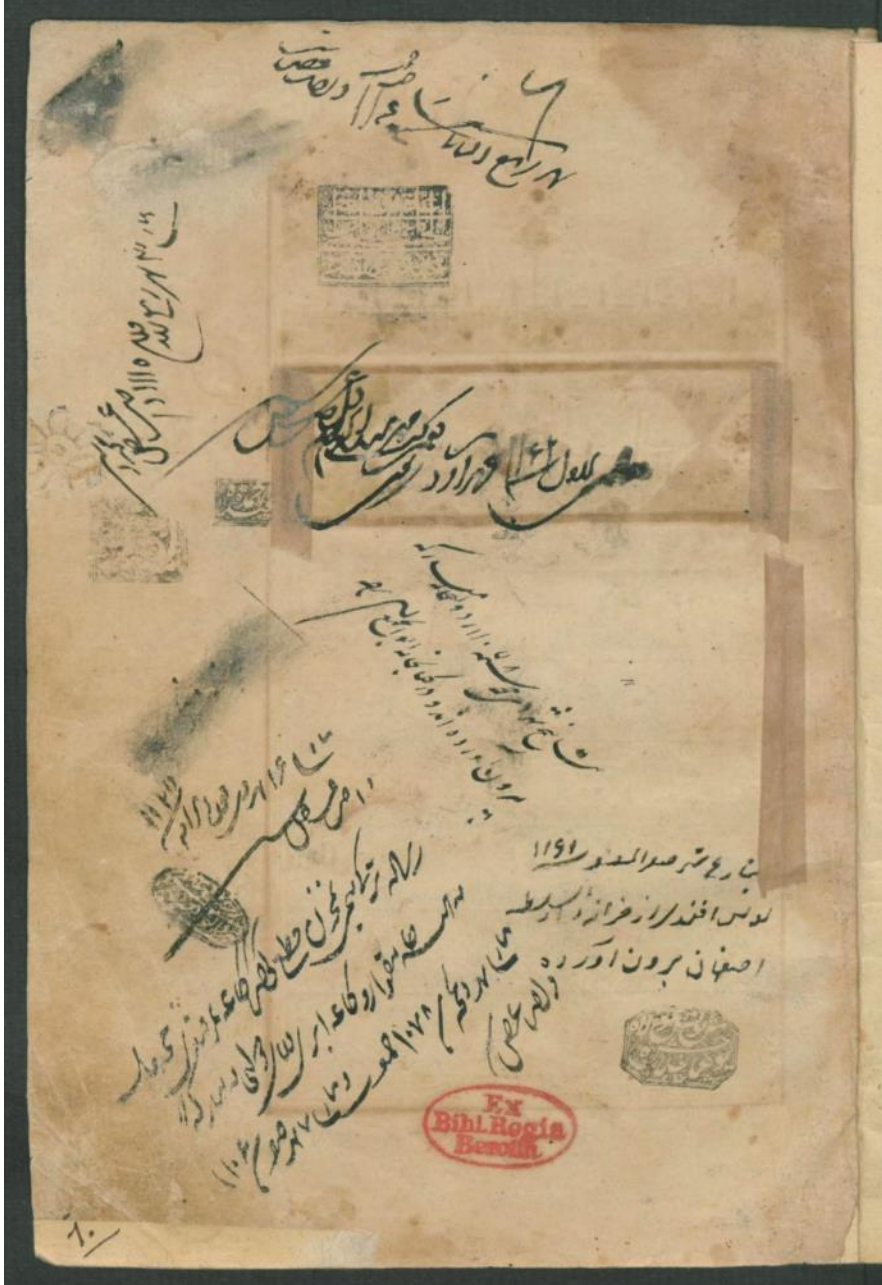
Kaynaklar

- Abduladze, T., & İluridze, M. (2004). *Gürcistan Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü Türkçe Yazmalar Kataloğu*. Tbilisi.
- Arat, Reşit Rahmeti. (1939). Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı. *Türkiyat Mecmuası*, 6, 285-322.
- Arat, Reşit Rahmeti. (1963). Bir Yazı Nümûnesi Münâsebeti ile. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII, 121-138.
- Arat, Reşit Rahmeti. (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ateş, Ahmed. (1964). Nizâmî. *İslam Ansiklopedisi* (9, 318-327). İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Barutçu Özönder, Fatma Sema. (2011). Alî Şîr Nevâyî Muhakemetü'l-Lügateyn İki Dilin Muhakemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Birnbaum, Elezar. (2015). *Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada A Union Catalogue of the Four Collections*. Leiden & Boston: Brill.
- Bloch, Edgard. (1933). *Bibliothèque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs II*. Paris: Bibliothèque Nationale.
- Courteille, Pavet de. (1882). *Mirâdj-Nâme*. Paris: Ernest Leroux, Editeur.
- Deny, Jean. (1925). A Propos d'un Traité de Morale Turc En Écriture Ouïgoure. *Revue du Monde Musulman*, 60, 189-234.
- Devletşah. (1967). *Tezkire-i Devletşah*. (N. Lügal, Çev.) Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Eraslan, Kemal. (2015). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*. (A. N. Tokmak, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Flügel, Gustav. (1865). *Die Arabischen Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien Cilt I*. Wien: Druck und Verlag der K. K. Hof-Und Staatsdruckerel.
- Gandjei, Tourkhan. (1962). Note on An Unknown Poem of Haidar in Uighur Characters (plates I-III). W. B. Henning, E. Yarshater (Ed.), *A Locust's Leg Studies in Honour of S. H. Taqizadeh* (s. 64-69). içinde London: Percy Lund, Humphries & Co. Ltd.
- Goca, Ayet Abdulaziz. (2000). *Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisi (Önsöz, Giriş, Metin ve Tercüme, Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gözütok, Avni. (2008). *Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey Section III Volume I*. Utrecht: The Library of The University of Utrecht.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*. (1961). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kanar, Mehmet. (2007). Nizâmî-i Gencevî. *İslam Ansiklopedisi* (33, 183-185). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Kut, Günay. (1971). British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevaif-i Aşere'den Taife-i Bektaşîyan. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (338), 209-230.
- Minorsky, Vladimir. (1958). *The Chester Beatty Library A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*. Dublin: HODGES FIGGIS & CO. LTD.

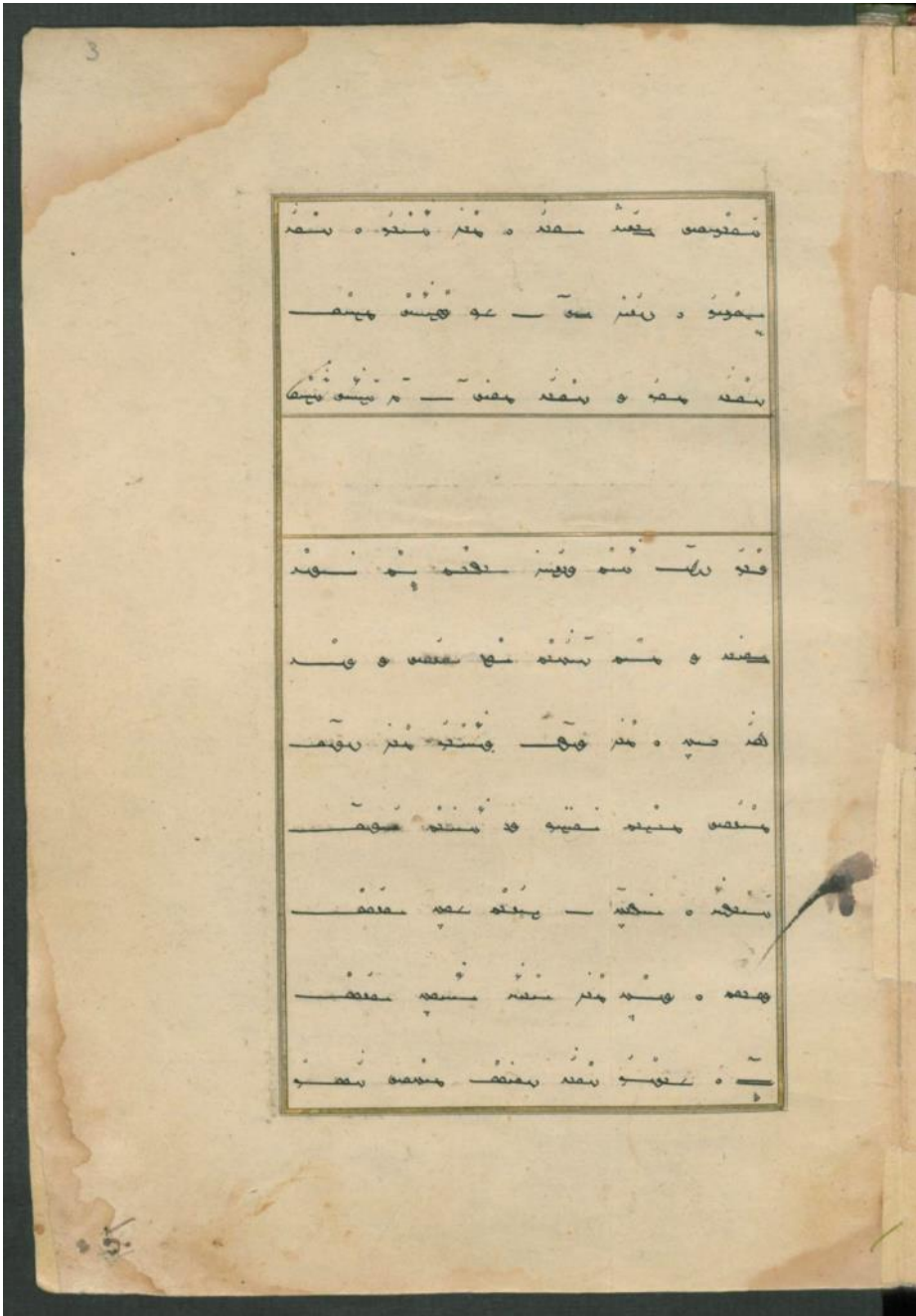
- Oruç, Birsal. (1998). Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanede (Yazma Eserler Kütüphanesi). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (115), 193-220.
- Pertsch, W. (1889). *Verzeichnisse der Türkische Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. Berlin: A. Asher & Co.
- Poyraz, Yakup. (2010a). Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Milli Kütüphanesine İlk Kaydedilmiş Divanlar ve Mecmualar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 363-377.
- Poyraz, Yakup. (2010b). Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesine Kayıtlı İlk Mesneviler. *Karadeniz*, (6), 118-132.
- Poyraz, Yakup. (2011). Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağayaca) Yazmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (16), 402-412.
- Radloff, Wilhelm. (1890). *Kudatku Bilik Facsimile Der Uigurischen Handschrift Der K. K. Hofbibliothek in Wien*. St. Petersburg: Der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg.
- Rieu, Charles Pierre Henri. (1888). *Catalogue of The Turkish Manuscripts in British Museum*. London: Gilberri and Rivington, Limited, St. John's Houer Clarkenwell Road.
- Sertkaya, Ayşegül. (1997). *Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı Hayatı Eserleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sertkaya, Osman Fikri. (1973). Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri III Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XX, 157-184.
- Tergip, Ayhan. (2011). British Library'deki Muhtelif Türkçe Yazmalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (17), 166-176.
- Üşenmez, Emek. (2017). British Library'deki Türkçe Yazma Eserler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (22), 783-816.

Ekler

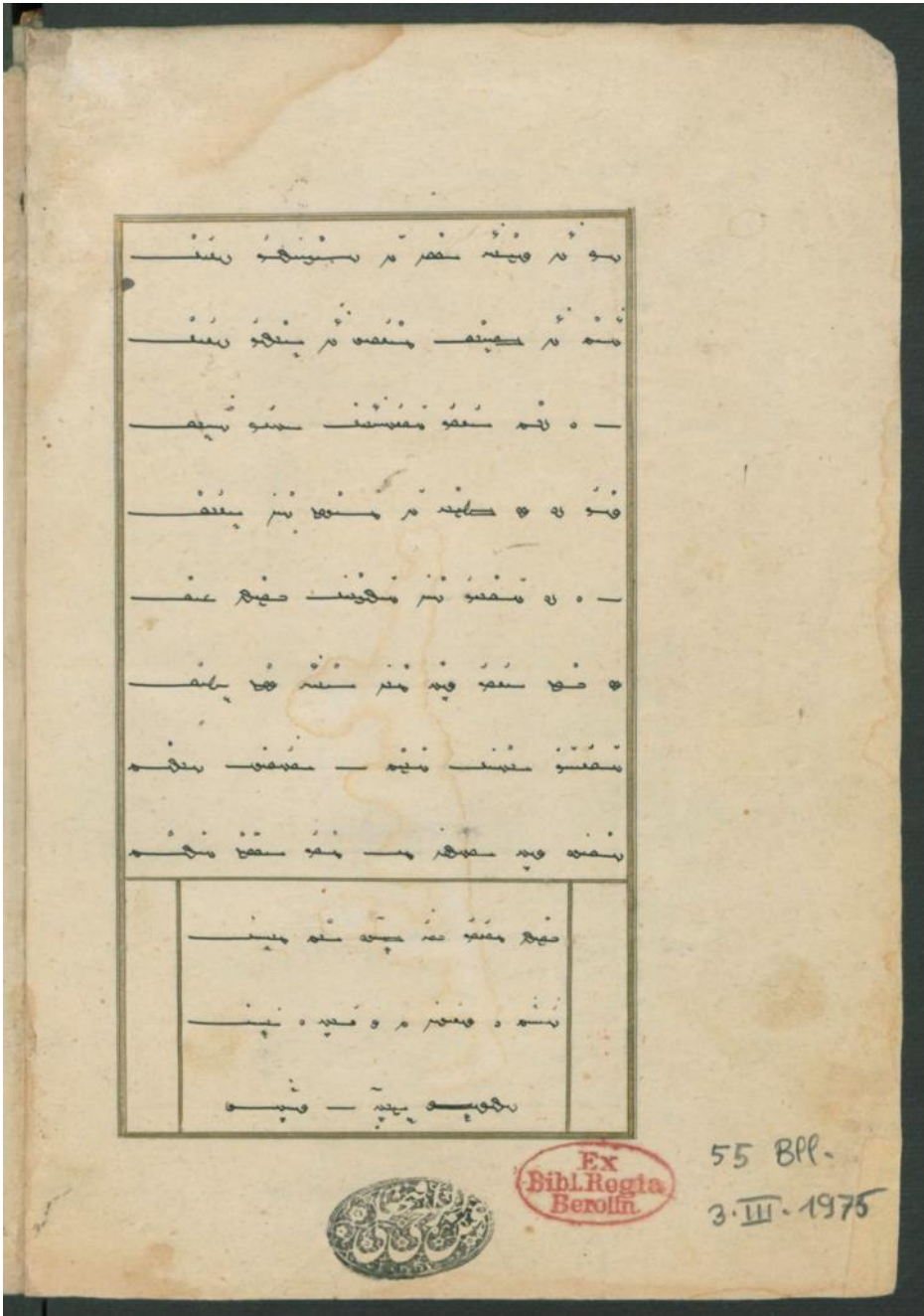
Berlin Eyalet Kütüphanesinde (Staatsbibliothek zu Berlin) Ms. or. oct. 358 Arşiv Numarasıyla Kayıtlı Yazmadan Örnek Sayfalar:

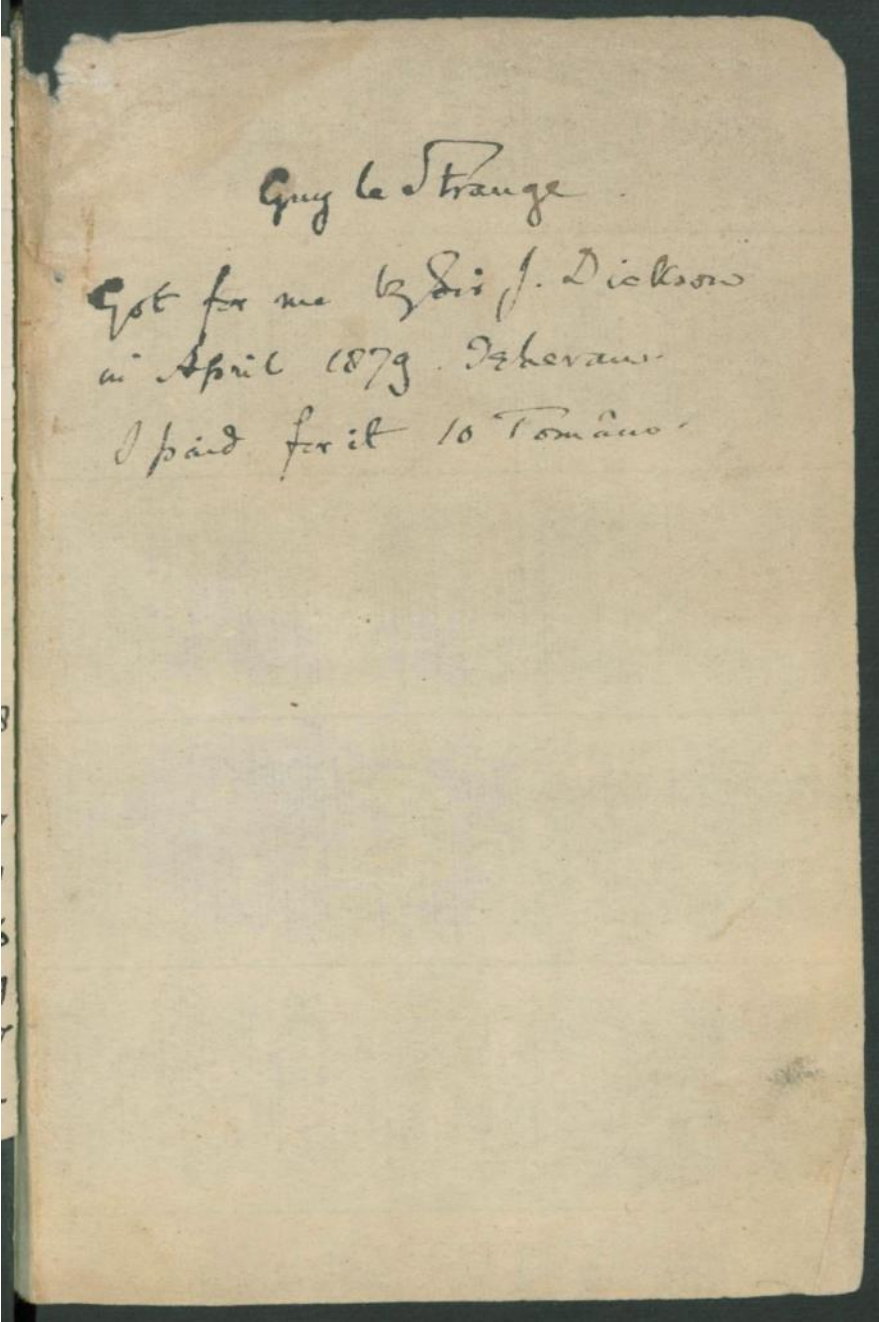

Yazmanın sonunda Guy le Strange'in kendi el yazısıyla yazdığı İngilizce not

Note, Ms. or. oct. 358

In binding the Ms. the leaves
have been wrong placed -
the following is the true order
made out by Mons. P. De Courteille
March. 1882. filed.

Fol. 1 becomes Fol. 1.		Fol. 15 becomes Fol. 3	
2	2.	16	4
3	5	17	37
4	24	18	38
5	25	19	39
6	23	20	40
7	45	21	28
8	50	22.	31
9	9	23	47
10	10	24	48
11	11	25	46
12	12	25	49
13	29	27	27
14	30	28.	32

Yazmanın sonuna eklenen ve yaprakların doğru sırasını gösteren cetvelin bulunduğu ilk sayfa

Fol 29 becomes Fol 35	Fol 43 becomes Fol 34		
30	42	44	43
31	36	45	15
32	41	46	16
33	18	47	17
34	33	48	20
35	44	49	21
36	6.	50	22
37	26	51	51
38	19	52	52
39	8	53	53
40	13	54	54
41	14	55.	55.
42	7.		

Yazmanın sonuna eklenen ve yaprakların doğru sırasını gösteren cetvelin bulunduğu ikinci sayfa